

ТВОРЧИЙ ВНЕСОК МИСЛИТЕЛІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОЛА У РОЗВИТОК МЕДІА-ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ

Українська філософсько-освітня думка майже завжди рухалася за європейськими дороговказами. Тому наші мислителі в різні історичні періоди орієнтувалися на західноєвропейські освітні стандарти. Саме через це в Україні, як і в інших європейських країнах, медіа-філософські освітні ідеї з'являються з появою друкованої продукції: книжок, життєписів, часописів релігійного та світського характеру. Наразі треба відмітити, що найбільшого поширення медіа-філософські освітні ідеї набувають в XVII-XVIII ст. На цей період в Україні проходив жвавий розвиток навчально-освітніх закладів різних рівнів і напрямків. Хоча цей процес сучасні науковці називають наслідуванням або копіюванням аналогів в західноєвропейських країнах, але на території України даний процес мав свої культурні та релігійні особливості. В основному, він проходив під патронатом православних братств та очільників православної церкви. І хоча переважна більшість українських релігійно-освітніх діячів свою освіту отримали в західноєвропейських навчальних закладах, проте ментально вони були синами українського народу і плекали український дух, дбали про національний навчально-освітній розвиток.

Видатні мислителі православної церкви в Україні середини XVII ст. розуміли, що завдяки друкованій продукції вони здатні впливати на велику кількість населення та вирішувати різноманітні проблеми за допомогою книжного слова. З цього приводу наголосимо, що перших філософів в Київській Русі по праву називали "книжниками", бо вже вони одними з перших почали застосовувати медіа-повчальні книжки. На території, яку займає сучасна Україна, рукописна та друкована продукція, як і в інших країнах Європи, завжди виступала посередником між королями, князями, царями, релігійними діячами, мислителями-філософами та простими людьми. Саме тому в XVII-XVIII ст., коли в європейських, а за ними і в українських навчальних закладах домінувала латинська мова, всі знали, що латинський термін *medius* перекладається як те, що перебуває всередині. Через це медіа завжди є *посередником* – в усі часи і в усі історичні епохи. Тому більшість науковців-філософів в своїх працях, проводячи паралелі між минулим і теперішнім розвитком медійних засобів інформації, отримують цікаві результати. За їх висновками статус медіа-філософів можна надавати видатним мислителям, учителям, філософам з найдавніших часів і до наших днів: Платону, Аристотелю, Декарту та багатьом іншим, хто своєю працею пропагував мудре слово, знання, вчення, освіту та науку.

Історія і теорія української медіа-освіти середини XVII ст., нажаль, дуже мало розроблена. На сьогодні актуальним завданням філософії освіти є вивчення філософсько-освітніх і релігійних медіа-ідей та їх зв'язків з історією України.

Наразі ми звертаємося до матеріалів життєтворчості чернігівського архієпископа Лазаря Барановича (1620–1693), життя, епістолярна спадщина та літературно-релігійна творчість якого дають нам змогу прослідкувати розвиток медіа-освіти середини XVII ст., зокрема виділити її напрямки та

проаналізувати суспільно-філософські мотиви. Усі дослідники підкреслюють суттєвий вплив на великий культурний простір України та Росії друкованої продукції, котра видавалась за сприяння Л. Барановича. Підтвердженням цього є царський указ за 1667 рік, згідно з яким "Черниговской архиепископии предоставлено считается первою между архиепископиями России"[1, 44]. Лазар Баранович завжди чітко планував медіа-просвітницьку діяльність. Тому його по праву можна називати фундатором цієї роботи на теренах України в середині XVII ст. Про його діяльність свідчать численні історичні факти. Ключовою вимогою для успішної роботи в медіа просторі XVII ст. була гарна освіта. З цього приводу біографи одноставно вказують на високий освітній рівень мислителя і перераховують навчальні заклади, де Л. Баранович навчався. Закінчивши в 1642 році Києво-Могилянський колегіум, він продовжував освіту в академіях Вільно та Калиша, здобувши польську освіченість, що пізніше певним чином виявилось в його творах. Діставши місце викладача молодших класів Києво-Могилянського колегіуму, він за кілька років виріс до професора риторики, філософії та богослов'я, а з 1650 по 1657 роки очолював цей вищий навчальний заклад, змінивши свого наставника І. Гізеля на посаді ректора. У 1657 році Л. Баранович був висвячений на єпископа і призначений на Чернігівську кафедру. А вже десять років по тому на соборі Московської патріархії з благословення трьох вселенських патріархів Л. Баранович одержав титул архієпископа.

Значущим елементом для успіху в медіа просторі України середини XVII століття була наявність своєї друкарні. Можливо, саме через це в 1674 році Л. Баранович створює друкарню у Новгороді-Сіверському. У цій друкарні видаються релігійно-філософські праці як самого Барановича, так і його однодумців. В 1679 році Л. Баранович переводить друкарню до Чернігова, де за роки життя владики було надруковано майже п'ятдесят книг, а крім того ще три тисячі підручників для початкових шкіл [2, 86–87].

Науковцям відомо, що для будь-якої медіа пропаганди ідей, недостатньо однієї людини – проповідника. Цю аксіому прекрасно розумів в середині XVII століття і Л. Баранович. З цієї причини в Чернігові він створює під своїм неформальним керівництвом творчий гурток просвітників, письменників та мислителів, який в працях сучасних дослідників отримав назву Чернігівське літературно-філософське коло. До складу цього об'єднання входили І. Галятовський, Д. Туптало, І. Орновський, О. Бучинський-Яскольд, Л. Крщонович, І. Максимович, А. Стаховський. Саме ці мислителі в своїх богословських та художніх творах розробляли різні релігійні, суспільні та філософсько-освітні ідеї, розповсюджуючи їх в медіа просторі того часу.

Можливо, Л. Баранович планував розповсюдити свою друковану продукцію і на території західноєвропейських країн. Адже саме він дав притулок у Чернігові пруському емігранту Адаму Зернікау, котрий вирішив прийняти православ'я. Л. Баранович надихнув цього богослова на написання праці "Про походження Св. Духа від єдиного Отця", полемічно загостреної проти католицизму. Під впливом ідей І. Гізеля та Л. Барановича чимало сторінок цього твору написані А. Зернікау в дусі східноєвропейського бароко, зокрема, коли йдеться про роль православної церкви в консолідації народу і держави, про Бога і світ, про смисл життя людини [3, 56].

Лазар Баранович розумів, що ідеологічний вплив на населення повинні проводити підготовлені проповідники-ідеологи, котрі отримали необхідні знання в навчальних закладах. Тому у Новгороді-Сіверському Л. Баранович відкриває латинське училище, яке згодом було переведене (після 1672 року) до Чернігова. Як бачимо з історичних фактів, Л. Баранович в ідеологічному та медіа освітньому плані, завжди мав свою думку, продиктовану індивідуальним досвідом та глибокою рефлексією на предмет політичних, релігійних, освітніх та соціокультурних проблем розвитку людства. Його уявлення про майбутній медіа-вплив на людей спирається на зрозумілі загальнолюдські пріоритети та цінності. Все це диктувало потребу створення цілої мережі навчально-освітніх закладів та друкарень. Однак повністю втілити свої плани в життя Л. Баранович не встиг у зв'язку з похилим віком та швидкоплинним життям. Створене ним в Чернігові латинське училище пізніше стало базою для відкриття архієпископом Іоанном Максимовичем Чернігівського колегіуму в 1700 р., який став відображенням кращих медіа філософських ідей та традицій, висвітлюючи культурні зразки людського знання і життєтворчості. Тому медіа-освітня та медіа-філософська творчість століття. Вона була та в деякій мірі залишається прикладом для наслідування і вивчення.

В медіа філософському просторі України відзначився і послідовник Лазаря Барановича, Данило Савович Туптало (Дмитро Ростовський) (1651–1709 рр.). Хоч він і народився недалеко від Києва, в невеликому містечку Макарів у родині козацького сотника Сави Григоровича Туптала, але життєві дороги привели його на Чернігівщину. Тож отримавши належну освіту у Києво-Могилянському колегіумі, він дає чернечі обітниці та отримує ім'я Дмитро. Медіа-філософська, навчально-освітня, аналітична і проповідницька робота Д. Туптала зблизила його з чернігівським архієпископом Л. Барановичем та мислителями чернігівського літературно-філософського кола.

Як свідчать історичні джерела, з 1675 року Д. Туптало займається медіа-філософською працею, котра включала в себе проповідницьку, релігійно-літературну, дослідницьку та філософсько-освітню роботу в церквах і монастирях Чернігівської єпархії. Саме там він розпочав активну літературну творчість релігійно-філософського спрямування. Ним було написано "Чуда Пресвятої Марії...", в якому розкриваються втаємничені сенси духовних образів, перенесених в буттєві реалії України другої половини XVII ст. Адже на той час в медійному просторі та в українському суспільстві загалом був дуже сильний запит на морально-етичні праці, які б розкривали основи християнського вчення, надихали на віру в любов та добро, оптимістично налаштовували людину. Тому його праця була актуальною в українському медіа-філософському та навчально-освітньому просторі і багато років поспіль. На це вказує факти її перевидання після доповнення та доопрацювання Д. Тупталом, коли вона вийшла вже під назвою "Руно Орошенное..."

Медіа-освітня релігійно-філософська праця Д. Туптала в Чернігівській єпархії проявилася в дослідженні як аскетичних практик, так і історичних фактів з життя ченців в різні періоди історії християнства. В подальшому це слугувало мислителю основою для написання історико-релігійних, морально-етичних і філософсько-освітніх праць. Медіа-освітня релігійно-філософська творчість Д. Туптала була спрямована не лише на покращення моралі того час-

ного українського суспільства, – вона пропагувала святість як ідеал людського життя, а також надавала людям знання релігійно-філософського плану.

Чернецтво в українській культурі – це не лише релігійно-духовне явище. Ченці зробили вагомий внесок в філософсько-освітній та медіа-філософський розвиток України. З'явившись як відповідь на буттєві виклики свого часу, чернецтво на тисячоліття зберегло свої духовні корені, пов'язавши своє служіння із життям українського народу. Тому "Книга житій святих" або "Четї Минеї", на наш погляд, стала не лише специфічною чотиритомною церковно-агіографічною енциклопедією, – її можна вважати медійною філософсько-освітньою працею. Через це ми можемо констатувати, що в багатотомних енциклопедичних працях, котрі мали історико-релігійне, філософсько-освітнє спрямування, а також морально-етичний зміст Д. Туптало виступає як послідовник медіа філософських ідей Л. Барановича, доносячи свої думки до українських людей в другій половині XVII ст. Можливо, тому його творам притаманна зацікавленість проблематикою суспільного буття того часу, а сам мислитель тлумачить ці проблеми крізь призму розуміння глибинної взаємодії Бога, світу та людини. Навчально-освітні праці такого характеру і спрямування були потрібні як для проповідників, так і для навчальних закладів. Учні і студенти повинні були займатися як релігійним філософствуванням, так і світським любомудрієм, щоб змогти донести слово Боже і дати необхідні знання людям. Саме на цьому наголошував Д. Туптало у своєму творі "Рассуждение об образе Божіи и подобіи в человеце", коли писав: "Хотя кто и имеет разум, а не питает его из источников внешних любомудрием – он ничтожен; как злато в земле сущее, и неперезженное в метал в малой цене есть, или как дерево не очищаемое, не прищепляемое, не пересаженное, мал и несладок плод приносит... Помысли великого и великому приложи много больше большеми, многшее и твою мысл увещаю..." [4, 76].

Володіючи медіа-філософською мудрістю Д. Туптало розумів, що якісний навчально-освітній процес здатний надихати людину на великі помисли і справи. Проте він ніколи не говорив про можливість досягнення людиною Божої мудрості. При цьому як медійний філософ та релігійний учитель він був ще й глибоким психологом. Ця риса відчувається в дослідженнях та описах особливостей сімейного і суспільного виховання, їх впливу на різні вікові категорії людей. Основні психолого-педагогічні ідеї Д. Туптала увійшли в працю під назвою "Мудрі поради батькам", в якій він не лише аналізує ключові аспекти "правильного" виховання дитини, а розглядає виховний процес у його чіткій прив'язці до певного розуміння буття. Він вважав, що духовна, субстанційна сутність людини пов'язана із сімейними традиціями, суспільним середовищем, культурою та природою. Всі ці фактори впливають на молоду людину та накладають відбиток на її подальше життя. При цьому мислитель виходив з аксіоми, що мала дитина – це "tabula rasa": "Кто к чему навьикнет с детства, от того и под старость не скоро отстанет; и какие правила усвоит в молодости, добрые или лицемерные, с теми состарится и умрет. Малое дитя подобно доске, приготовленной для картины, и какие изображения напишет на ней живописецъ, доброе или худое, святое или грешное, Ангела или беса, то и останется навсегда. Так и ребенок: какое родители дадут ему воспитание, какому научат ему образу жизни, в том он и останется на всю жизнь" [5, 112].

Більшість психолого-педагогічних проблем, на які звертав увагу у своїх творах Д. Туптало, близькі до філософії античного мислителя Сократа, з основними ідеями якого він був ознайомлений під час навчання у Києво-Могилянському колегіумі. Використовуючи ідею Сократа про пізнання як самопізнання, Д. Туптало поєднує її з ідеєю схоластів про наділення Богом людей різними творчими здібностями. І ці ідеї він розвиває у контексті українського суспільного буття XVII ст. У своєму творі він переконує читачів в тому, що людина, отримавши "дари" від Бога, повинна через "пізнання самого себе", по-перше, координувати напрямки своєї праці і життєдіяльності. По-друге, вона має відноситися по філософськи, без заздрощів та злості до інших, більш успішних в цьому, земному житті. З цього приводу Д. Туптало зауважує, що в державі не всі бувають вчені, – потрібні і простаки-роботяги, воїни, хлібороби та інші служилі люди. Тобто цим висновком він надає значущості всім людям, високо оцінює їх діяльність без якої існування держави було б неможливим.

Мудра позиція Д. Туптала та його кропітка медіа-філософська і освітня робота розвивали українську філософсько-освітню думку, не зважаючи на війни та різного роду перипетії. Мислитель, отримавши належну освіту і проникнувшись духом Києво-Могилянського колегіуму, продовжував його кращі філософсько-освітні традиції, в якому б місці України він не перебував. Колегіальний дух творчості об'єднував киевомогилянців в різних куточках України (про цей – комунікативний аспект філософсько-освітньої діяльності ми вже згадували, аналізуючи ідеї фундатора Чернігівського літературно-філософського кола Л. Барановича). Слід наголосити, що діяльність мислителів Чернігівського літературно-філософського кола та їх внесок в медіа-філософію давав свої позитивні результати всюди, де вони розпочинали свою роботу. Подібним чином ми можемо охарактеризувати і філософсько-освітню діяльність Іоанна Максимовича.

Іоанн Максимович (1651– 1715 рр.) народився в містечку Ніжин, в багатій родині Максима Васильківського. Будучи старшим серед дітей, хлопець Іван взяв собі прізвище Максимович, як є похідним від імені батька. Коли він закінчив Києво-Могилянський колегіум у 1669 році, то як здібний студент, котрий мав значні успіхи з усіх предметів, а особливо з латини, Максимович отримав посаду викладача латинської мови в Києво-Могилянському колегіумі. У 1676 році він стає ченцем і бере чернече ім'я Іоанн.

Іоанн Максимович ніколи не праг до кар'єрного росту. Мабуть, саме тому він досить легко і швидко рухався кар'єрними сходинкам, обіймаючи високі посади в Києво-Печерській лаврі та інших монастирях. При цьому І. Максимович проявив себе як мудрий, стратегічно мислячий керівник. Тому українські ієрархи часто залучали його до участі в дипломатичних місіях, до переговорів на найвищому рівні заради відстоювання інтересів Києво-Печерської лаври. Треба зазначити, що переважна більшість цих переговорів була успішною для української сторони.

Високі організаційно-керівні та філософсько-освітні здібності І. Максимовича особливо яскраво розкрилися в місті Чернігів, де він з 1695 року очолив Слецький монастир, а в 1696 був обраний Чернігівським архієпископом. Як керівник і мислитель, він впорядкував роботу архієпископії в медійно-філософському плані з релігійно-літературної, філософсько-

освітньої та видавничої діяльності. В той час особливо потребувала розвитку освіта на Чернігівщині. Саме тому, як ми вже наголошували вище, в 1700 році в місті Чернігів відкривається Чернігівський колегіум, перший навчальний заклад вищого типу на Лівобережній Україні і другий за значенням після Києво-Могилянської академії.

Навчально-освітня практика і система роботи викладачів в Чернігівському колегіумі копіювала киево-могилянську, бо сам І. Максимович та переважна більшість викладачів колегіуму були випускниками та викладачами цього вищого закладу. Наслідуючи киево-могилянські медійні та філософсько-освітні традиції І. Максимович плідно працює на релігійно-літературній ниві, пише та видає книги: "Нравоучительное зеркало" (1703 р.), "Феатрон, или позор нравоучительный" (1703 р.), "Алфавіт, рифмами сложенний от Священного Писанія" (1705 р.), "Богородице Дево, радуйся" (1707 р.), "Толкование на 50-й псалом" (1708 р.), "Отче наш" (1709 р.), "Царський путь Креста Господня..." (1709 р.), "Осьмь евангельских блаженств" (1709 р.), "Богомисліє в пользу правоверных" (1710 р.) та інші. Згадані праці, безумовно, є релігійними творами. Проте мислитель, вміло використовуючи алегорії українського бароко, зумів відобразити в цих роботах також свої власні філософсько-освітні ідеї.

Медійна філософсько-освітня думка І. Максимовича виявляється у вмілому використанні ним як релігійно-філософських вчень середньовічних мислителів, так і крилатих фраз, розповідей, понять та ідей античних філософів. В цьому він також наслідував професорів Києво-Могилянської академії. Але слід відмітити, що філософсько-освітня творчість І. Максимовича припадає на кінець XVII – початок XVIII ст., коли в західно-європейських університетах вже розповсюджувалися філософські ідеї Ф. Бекона, Т. Гоббса, Р. Декарта та інших мислителів Нового часу. Через це І. Максимович, використовуючи бароковий алегоричний стиль подачі філософських ідей, також послуговується і раціоналістичними методами пізнання буття. Розум та віра, науковий та духовний досвід людини мають бути поєднані в процесі людського пізнання: "Древние философы доходили до сознания этого только разумом, мы же не одним разумом, но еще больше почерпаем это познание из книг Священного Писания" [6, 423].

Наслідуючи медіа-філософські орієнтири Л. Барановича, філософсько-освітня діяльність І. Максимовича була сконцентрована на вдосконаленні Чернігівської друкарні, побудові цехів з виробництва паперу. Це робилося для того, щоб друковане слово якомога ширше розповсюджувалося серед людей та надавало їм відповіді на проблемні питання суспільного буття (українці на початку XVIII ст. перебували під тиском інших сильніших держави і шукали позитивний вихід із складної політичної ситуації). Зокрема І. Максимович відреагував на даний виклик буття у притаманному на той час бароковому стилі. Він писав: "Совершенной победы над злом достигает человек терпением. Как золото очищается огнем, так бедствия укрепляют человека. И что в этом удивительного? Дерево, растущее в глуши и затишье, не бывает упругим, твердым и крепким, если оно не бывает подвержено при возрастании частым сильным ветрам, потому что только чрез крепкие напоры ветра древесные частицы (атомы) сближаются между собой теснее и крепче, а корни глубже утверждаются в земле" [6, 158]. Іоанн Максимович був переконаний,

що біди, з якими зікнувся український народ, лише зроблять його сильнішим, адже шлях до кращого життя завжди проходить через труднощі. Розкриваючи свої погляди на причини українських негараздів, І. Максимович використовує не тільки духовний досвід християнської релігії, але й науково-природничі знання і відповідні поняття. Це вказує на те, що він у своїх філософсько-освітніх ідеях рухався у ногу з європейською наукою та культурою.

Важливо згадати, що твір І. Максимовича "Іліотропійон" або "Соняшник", цитати з якого ми наводили вище, спочатку був курсом лекцій. Цей курс він читав студентам Києво-Могилянської академії, коли там працював на посаді професора. Перебуваючи на високій посаді Чернігівського архієпископа, І. Максимович доопрацював курс, зробив його переклад на слов'янську мову і у 1714 році надрукував цей переклад у Чернігівській друкарні.

Загалом творчий внесок мислителів Чернігівського літературно-філософського кола у розвиток медіафілософських ідей в Україні був зроблений як за сприяння Л. Барановича, І. Галятовського, І. Орновського, О. Бучинського-Яскольда, Л. Крщоновича, І. Максимовича, так і за допомогою інших українських авторів, котрі так чи інакше були пов'язані з церквою та писали україномовні медіа-твори різної тематики. Також багато філософсько-освітніх та медійних питань розроблялось і висвітлювалось в Україні авторами, які не належали до духовенства (П. Орлик, Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші).

Таким чином, названі вище українські мислителі кінця XVII – початку XVIII ст. зробили вагомий внесок у скарбницю культури та освіти нашого народу. Тому їх релігійні, медіа-філософські, історичні, художні, політичні та інші праці заслуговують на увагу і більш глибоке дослідження. В цю добу саме чернігівський гурт мислителів через медіа-освітні проекти, котрі були пов'язані з православною церквою, суттєво впливав на культурно-освітній розвиток нашого суспільства у гуманістичний напрямку. Завдяки невтомній праці представників цього гурту відповідні ідеї поширюються серед широких мас людей. Суспільство отримує та акумулює необхідний життєвий досвід для подальшого культурно-освітнього розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн. 1. – 1873. – С. 44.
2. 1000 років Чернігівській єпархії. – Чернігів, 1992. – С. 86–87.
3. Мащенко С. Бажав бути поміж православних... // Людина і світ . – Київ, 2002. – № 9. – С.56
4. Туптало Димитрий (Ростовский). Рассуждение об образе Божии и подобии в человеце /Димитрий Туптало. – Москва., 1714 год. – Арк. 76.
5. Святой Димитрий Ростовский и его избранные творения. – Санкт – Петербург, 1988-1998 гг. – 256 с.
6. Максимович Иоанн "Илиотропийон" / Иоанн Максимович. – Москва : Благовест, 2003. – 511 с.